

Zygmunt Kruszelnicki, Mirosław Zeidler

Stan i program prac badawczych w dziedzinie ochrony dóbr kultury w województwie gdańskim

---

Ochrona Zabytków 32/3 (126), 202-208

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STAN I PROGRAM PRAC BADAWCZYCH W DZIEDZINIE OCHRONY DÓBR KULTURY W WOJEWÓDZTWIE GDAŃSKIM*

Sytuacja w zakresie ochrony dóbr kultury na terenie województwa gdańskiego — według stanu z pierwszej połowy 1975 r. — charakteryzowała się wystąpieniem wielu zjawisk poniekąd sprzecznych, domagających się nowych rozwiązań. Z jednej strony zostało w dużej mierze zrealizowane, choć wciąż jeszcze będące w trakcie dalszej realizacji, wielkie dzieło odbudowy Głównego Miasta Gdańska; z drugiej — wystąpiły ogromne braki w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami na obszarze samego Trójmiasta oraz w pozostałych rejonach ówczesnego województwa. Z jednej strony w ramach działalności PKZ powstało wiele opracowań dokumentacyjnych, dotyczących obiektów, przy których prowadzono w danym momencie prace, z drugiej — brak było ośrodka naukowego z dziedziny historii sztuki oraz dyscyplin pokrewnych na wyższej uczelni. Prace konserwatorskie i rekonstrukcyjne realizowane przez PKZ ściśle według planu i możliwości przerobowych nie stwarzały warunków dla badań szerszych, sięgających w dalszą przyszłość. Tymczasem jedynie placówka o charakterze badawczym umożliwiłaby szukanie nowych dróg w dziedzinie konserwacji. Do tego dodać trzeba swoiste rozproszenie zarówno problematyki badawczej, jak i samych centrów konserwatorskich.

Praca Gdańskiego Ośrodka Ochrony Dóbr Kultury łączy działalność badawczo-eksperymentalną i ewidencyjno-dokumentacyjną i rozwija się w trzech pionach:

- 1) skali przestrzennej, obejmującej krajobraz kulturowy, urbanistykę, ruralistykę i założenia zieleni;
- 2) architektury i budownictwa oraz obiektów techniki;
- 3) zabytków ruchomych w najszerszym tego słowa znaczeniu.

Za główne zadanie Ośrodek uważa sprawę ochrony krajobrazu kulturowego na terenie regionu gdańskiego. Pojęcie krajobrazu kulturowego łączy się z pojęciem „tradycji miejsca”. Ochrona krajobrazu, wychodząc od pojęć ochrony zabytków, sztuki, ochrony zabytków archeologicznych, ochrony przyrody, ochrony miejsc pamięci narodowej — nie ogranicza się do prostego zsumowania wszystkich tych elementów. W zakres ochrony

krajobrazu wchodzi także te wartości, które nie mają same w sobie wartości zabytkowej, stanowią jednak konieczne uzupełnienie środowiska kulturowego.

Pierwsze badania w zakresie rozpoznania tak pojętego zasobu dziedzictwa kulturowego zostały podjęte przez Ośrodek w 1976 r. i posłużyły do opracowania wytycznych konserwatorskich do planu miejscowego zagospodarowania przestrzennego województwa gdańskiego do 1995 r. Obszary zabytkowego krajobrazu kulturowego obejmują około 30% terenu województwa gdańskiego. Występują głównie w zachodniej, mniej zurbanizowanej części regionu, gdzie przekształcenia kulturowego krajobrazu w zasadzie nie przekroczyły bariery XX w. i pozabawione są wyraźnych znamion współczesnej penetracji cywilizacyjnej. Jeżeli takie znamiona pojawiają się, to równoważy je zasób dziedzictwa kulturowego wcześniejszych okresów historycznych. Obszary zabytkowego krajobrazu kulturowego stopniowo ograniczane są rozwojem aglomeracji gdańskiej, rewolucją agrotechniczną w rolnictwie i przekształcaniem terenów wiejskich, a także samowolną penetracją osadnictwa rekreacyjnego.

Trzeba stwierdzić, że ta forma przestrzennego dziedzictwa kulturowego do lat siedemdziesiątych pozostawała poza zainteresowaniem środowisk konserwatorskich. Konsekwencją wąskiego, wyrosłego z dziewiętnastowiecznego kolekcjonerstwa widzenia problematyki ochrony dóbr kultury było np. traktowanie obiektów architektury jako trochę większych przedmiotów muzealnych, które można rozpatrywać w oderwaniu od otaczającej przestrzeni zabytkowej i tradycji miejsca. Jest to szczególnie widoczne w zrealizowanych koncepcjach skansenów. Ujemne skutki konserwatorskie można było obserwować od połowy lat sześćdziesiątych, kiedy szczególnie na wsi wystąpiły gwałtowne przekształcenia przestrzeni wokół obiektów zabytkowych. Dziś zaczyna się dostrzegać potrzebę badań nad zabytkowym krajobrazem kulturowym i bezwzględna konieczność ochrony przestrzeni zabytkowej jako podstawowego komponentu „tradycji miejsca”.

Podjęte w 1976 r. przez Ośrodek badania nad zabytkowym krajobrazem kulturowym województwa gdańskiego

* Artykuł niniejszy stanowi kontynuację wcześniejszej publikacji dotyczącej genezy powstania koncepcji Gdańskiego Ośrodka Ochrony Dóbr Kultury („Ochrona Zabytków”, nr 3, 1978). Przedstawione w tym materiale dane określone zostały według stanu na koniec 1977r. na podstawie dwu i półletnich doświadczeń w działalności Ośrodka.

Współtwórcami i realizatorami programu Ośrodka, będącego kontynuatorem działalności Biura Badań i Dokumentacji Za-

bytków Woj. Gdańskiego, kierowanego przez mgr Irenę Barbarę Rol, są: mgr inż. arch. Artur Kostarczyk — starszy asystent Pracowni Krajobrazu Kulturowego, dr Hanna Domańska — starszy kustosz Pracowni Architektury i Budownictwa, mgr Teresa Jednaszewska — kustosz Pracowni Malarstwa, Rzeźby i Rzemiosła Artystycznego, doc. dr Ewa Marxen-Wolska — organizator Zespołu Pracowni Konserwacji Dziel Sztuki, mgr Krystyna Chwin — starszy asystent w Dziale Dokumentacji.

miały charakter wstępny. Ograniczały się do określenia obszarów występowania, ale bez waloryzacji oraz określenia poszczególnych jednostek historyczno-krajobrazowych. Badania te są poszerzane i pogłębiane w ramach postulatów konserwatorskich do planów zagospodarowania przestrzennego gmin i miast województwa.

Na terenie województwa gdańskiego znajduje się 25 zabytkowych zespołów urbanistycznych; do rejestru zabytków wpisanych jest sześć zespołów miejskich. Skupione są one głównie we wschodniej części regionu. Większość z nich ma metrykę średniowieczną. Najmłodszym zespołem jest międzywojenne założenie urbanistyczne Gdyni. Stan zachowania większości zespołów należy określić jako niezadowalający. Powodem tego jest zły stan substancji budowlanej oraz współczesne decyzje urbanistyczne, nieświadomie zmierzające do dekompozycji i deprecjacji zespołów historycznych. W dziedzinie prac badawczych charakterystycznym zjawiskiem dla regionu gdańskiego była koncentracja badań nad samym Gdańskiem. W tej sytuacji dla niektórych miast jedynymi materiałami naukowymi są ciągle jeszcze studia i opracowania badaczy niemieckich. Opracowane zostały wprawdzie studia historyczno-urbanistyczne do projektów planu zagospodarowania przestrzennego miast, lecz w końcu lat sześćdziesiątych zaniedbano owoych cennych praktyk. Stan ten uległ poprawie dopiero w latach ostatnich; podjęcie programu rewaloryzacji Gniewa, Pucka, Tczewa, Skarszew oraz Helu spowodowało opracowanie dokumentacji historyczno-urbanistycznych tych miast. Obecnie dokumentacje historyczno-urbanistyczne ma osiem zespołów z terenu województwa (Nowy Port, Stare Miasto i Oliwa, Puck, Gniew, Skarszewy, Kartuzy i Hel). W opracowaniu są dokumentacje Gdyni, Wrzeszcza, Sopotu i Tczewa.

Według oceny ogólnej na terenie województwa gdańskiego znajduje się około 300 zespołów ruralistycznych. Żadna wieś nie jest wpisana do rejestru zabytków, tym samym nie podlega ochronie prawnej. Są one mniej więcej równomiernie rozproszone na całym obszarze. Należą do najbardziej zagrożonych w chwili obecnej zespołów, ze względu na przebudowę wsi w ramach rewaloryzacji agrotechnicznej.

W tej dziedzinie stan badań jest wysoce niezadowalający. Brak jest opracowań w zakresie problematyki przestrzenno-etnograficznej, badań typologicznych w poszczególnych subregionach etnograficznych naszego województwa. Dotychczas powstała jedna dokumentacja historyczno-ruralistyczna (wieś Żarnowiec). Dopiero w ubiegłym roku podjęte zostały przez Ośrodek — i w tym roku są kontynuowane — badania unikatowych osad rybackich o charakterze wyspowym — Jastarni i Kuźnicy na Półwyspie Helskim. Badania te są zbieżne w czasie z niepokojącymi naciskami inwestycyjnymi na te bezcenne zespoły zabytkowe, a także decyzjami urbanistyczno-architektonicznymi mogącymi w konsekwencji doprowadzić do ich kulturowej degradacji. W roku bieżącym Ośrodek zlecił PKZ w Toruniu opracowanie historyczno-ruralistycznych dokumentacji dla dwóch bezcennych wsi północnokaszubskich: Luzina, Mechowej oraz unikatów w skali europejskiej, jedynej zachowanej wsi holenderskiej w Karwieńskich Błotach.

Dotychczasowe dokonania w dziedzinie badań i ochrony zespołów wiejskich zaspokajają w niewielkim stopniu ogrom wciąż rosnących potrzeb.

Zabytkowe założenia zieleni traktujemy jako podstawowe, obok zespołów ruralistycznych, komponenty krajobrazu kulturowego. Odrębny problem stanowią tu założenia parkowo-ogrodowe. Opracowana w 1976 r. — z inicjatywy Ośrodka — przez Instytut Urbanistyki i Architektury Politechniki Gdańskiej ewidencja tych zespołów na obszarze województwa określiła ich liczbę na 310. Prawną ochroną objętych jest dotychczas 11 parków i ogrodów. Ewidencja wykazała proces dewastacji zespołów parkowych na terenie całego województwa. Wiele parków zatraciło swoją integralność przestrzenną na skutek parcelacji terenu. Główną przyczyną jest brak jakichkolwiek badań w tej dziedzinie. Nawet tak cenny obiekt, jak Park Opacki w Oliwie, dopiero w tym roku doczekał się pierwszej dokumentacji naukowo-historycznej.

Zabytkowe założenia zieleni — to również aleje i cmentarze. W tej dziedzinie na terenie naszego województwa żadnych badań nie podejmowano. Ośrodek przeprowadzi kompleksową ewidencję alei na terenie całego województwa. W ramach opracowanych studiów konserwatorskich do planów zagospodarowania przestrzennego gmin ustalony już został zasób alei w kilku gminach.

Wydaje się, że ogólna liczba alei zabytkowych w województwie wynosi około 150 zespołów. Liczbę cmentarzy zabytkowych szacuje się na około 300. Na zlecenie Ośrodka toruński Oddział PKZ wykona pierwszy etap ewidencjonowania zabytkowych cmentarzy w województwie gdańskim.

Dotychczasowe badania w dziedzinie architektury i budownictwa, prowadzone w wieku XIX i pierwszej połowie bieżącego stulecia, dotyczyły prawie wyłącznie obiektów z epoki średniowiecza i czasów nowożytnych. Rzutowało to na podejmowaną w wymienionym okresie działalność konserwatorską, a także na prowadzoną przed i po 1945 r. ewidencję architektury i budownictwa. Badania nad architekturą i budownictwem XIX i XX w. zapoczątkowano stosunkowo późno, bo dopiero w latach sześćdziesiątych.

Według szacunkowych danych przedmiotem naszego zainteresowania winno być około 12 tysięcy obiektów. Z tego w przybliżeniu 55% stanowi architekturę mieszkalną, rezydencjonalną i obronną, 1% — architekturę sakralną, natomiast 44% — budownictwo wiejskie i przemysłowo-techniczne. Ewidencja wynosi 1280 obiektów, z czego tylko 547 jest wpisanych do rejestru zabytków.

Ośrodek kontynuował prace ewidencyjne, siłą rzeczy zawiązując je tylko do niektórych dziedzin. Natomiast kompleksowo przystąpi do zainicjowanej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki ogólnopolskiej akcji weryfikacji i opracowania nowego spisu zabytków. Stan badań przedstawia się następująco:

Na skutek zniszczeń wojennych najwięcej zachowało się budynków mieszkalnych pochodzących z XVIII—XX w. Architektura Głównego Miasta została odbudowana; zrekonstruowano historyczne elewacje budownictwa mieszkalnego. Dotychczas ewidencją objęto prawie wyłącznie architekturę XVIII w. Do zewidencjonowania pozostaje trudna do ustalenia duża liczba domów z XIX i XX w. o bardzo różnym stanie zachowania. Na razie objęto ewidencją w całości tylko Skórcz i Puck, w toku jest ewidencja domów Gdańska w granicach administracyjnych, Sopotu, Gdyni, Skarszew, Kościerzyny, Tczewa,

Kartuz, Wejherowa, Władysławowa. Prace te wykonuje Ośrodek bądź siłami własnymi, bądź poprzez PKZ w Gdańsku i Toruniu oraz w ramach studenckich praktyk wakacyjnych. Częściową ewidencję architektury rezydencjonalnej przeprowadzono w roku 1976 przy okazji ewidencji założeń parkowych. Praca ta wymaga jednak weryfikacji dla dalszego rozeznania ilościowego oraz uzupełnienia ewidencją zabudowań gospodarczych. Do działu architektury zaliczyć także należy budownictwo obronne, pochodzące z XIV—XX w. Na razie ewidencją objęto tylko zamki oraz zespoły murów miejskich, brak natomiast, poza Gdańskiem, ewidencji fortyfikacji nowożytnych.

Problemowe opracowania architektury podejmowane były w ramach indywidualnych badań pracowników naukowych bądź prac dyplomowych w Politechnice Gdańskiej. Powstały także monografie obiektów w PKZ Gdańsk. Warto wspomnieć o opracowaniach Wisłoujścia, Lwiego Zamku, Szkoły Mariackiej, Zespołu Pospitalnego Św. Ducha, Baszty „Łabędź”, Ratusza Staromiejskiego, Zespołu Przedbramia, Domu Angielskiego, Domu Uphagena w Gdańsku. Przede wszystkim opracowano architekturę Gdańska.

Z architektury sakralnej ewidencją objęto głównie obiekty z XIV—XIX w. Przedmiotem badań problemowych były — jak dotychczas — tylko wybrane kościoły i zespoły poklasztorne, m.in. kościoły gdańskie, Kartuzja Gdańska w Kartuzach, zespół poklasztorny w Żarnowcu, kościoły żuławskie.

Identycznie przedstawia się sprawa z budownictwem przemysłowo-technicznym, zlokalizowanym zarówno w zespołach miejskich, jak i wiejskich. Są to różnego rodzaju zakłady produkcyjne, jak młyny, wiatraki, kuźnie itp., a także fabryki i towarzyszące tym zakładom domy mieszkalne robotników. Na skutek zmian w przestrzennych układach utraciły one swoje pierwotne funkcje. Obiekty tego typu najbardziej narażone są na rozbiórki i przebudowy. Szczególną uwagę kierujemy na te rodzaje obiektów, które dotychczas bądź nie były brane pod uwagę przez czynniki konserwatorskie, bądź też znalazły się na marginesie zainteresowań. Są to przede wszystkim zabytki budownictwa proletariackiego, które należałoby ukazać na wybranych charakterystycznych przykładach, poczynając od schyłku XVIII w. aż do połowy XX w. Szczególne pod tym względem znaczenie mają obrzeża historycznego Gdańska, zwłaszcza Orunia, Wrzeszcz i Nowy Port.

Od zabytków budownictwa przemysłowo-technicznego szerszy zasięg ilościowy i terytorialny wykazują zabytki techniki i przemysłu. Na obszarze województwa gdańskiego ważne zwłaszcza są zabytki urządzeń portowych, wodno-przemysłowych oraz komunikacyjnych. Z zabytków morskich dotychczas tylko latarnie są obiektami większego zainteresowania badaczy. Całkowicie nie znany jest zasób ilościowy oraz stan zachowania tych obiektów. Nie znany jest również stan ilościowy różnego rodzaju urządzeń technicznych.

Zarówno budownictwo wiejskie, jak i przemysłowo-techniczne było przedmiotem zaledwie studiów wycinkowych. Po 1945 r. opracowano w ramach PKZ w Gdańsku dokumentację problemową dotyczącą wiatraków, domów robotniczych Gdańska oraz monografię młynów gdańskich.

Rozpoznany na terenie województwa gdańskiego zasób zabytków malarstwa, rzeźby, grafiki i rzemiosła artystycznego liczy około 8000

obiektów, które są zewidencjonowane w formie kartoteki i stanowią 95% tego typu zabytków województwa gdańskiego. Zewidencjonowane obiekty pochodzą z okresu od XIV do XVIII w.; 90% zasobu — to wyposażenie budowli sakralnych. Kartoteka uwzględnia tylko jedną kolekcję prywatną spośród około 40 istniejących na terenie województwa. Rozpoczęte w ostatnich latach prace ewidencyjne dotyczące zabytków z XIX i początku XX w. zaawansowane są w 10%.

Badania w zakresie zabytków ruchomych podejmowane były przez specjalistów niemieckich w XIX w. i obecnym stuleciu. W okresie powojennym opracowano dokumentację wyposażenia wnętrza czołowych obiektów architektury Gdańska, z których na szczególną uwagę zasługują prace dotyczące wnętrza: Wielkiej Sali Rady Ratusza Głównego Miasta, Domu Uphagena, Dworu Artusa, kościoła NPM. Z prac monograficznych wymienić należy publikacje o malarzu gdańskim Hermanie Hanie, interpretację ikonograficzną stropu Wielkiej Sali Rady, opracowanie zbioru tkanin żukowskich, złotnictwa gdańskiego oraz wyposażenia katedry pelplińskiej. Materiałem pomocniczym do prowadzenia badań naukowych nad sztuką gdańską, oprócz wspomnianych już kart zabytków, są dokumentacje z przebiegu prac konserwatorskich i dokumentacje naukowo-historyczne; istnieje 299 tego rodzaju opracowań.

W Ośrodku przygotowywane są katalogi problemowe gdańskiego rzemiosła artystycznego: tkanin, złotnictwa gotyckiego, cyny oraz dokumentacja malowideł ściennych w dawnym Gimnazjum Polskim w Wolnym Mieście Gdańska. Ponadto opracowywane są wykazy wyposażenia architektonicznego (stolarka, kamieniarka, ceramika, witraże, wyroby z metalu), które w dotychczasowej ewidencji uwzględnione zostało w 5%. Dotyczy to zarówno wyposażenia budownictwa mieszkalnego, rezydencjonalnego, jak i architektury sakralnej. Sporządzony wykaz obejmuje wyposażenie architektoniczne 300 budynków mieszkalnych z terenu Gdańska, powstałych na przełomie XIX i XX w. W obiektach architektury pochodzących z okresu ostatnich kilkudziesięciu lat uważamy za wyjątkowo ważne zdokumentowanie dawnego wystroju wnętrza tam, gdzie jest ono jeszcze zachowane.

Szczególną uwagę przywiązujemy do nie rozpoznanych zbiorów zabytków znajdujących się w składnicy konserwatorskiej, a gromadzonych od 1945 r. W ubiegłych latach opracowano 469 kart ewidencyjnych obiektów w większości zidentyfikowanych i następnie przekazanych pierwotnym użytkownikom (m.in. do Ratusza Głównomiejskiego, Ratusza Staromiejskiego, Dworu Artusa, kościołów gdańskich). W 1977 r. rozpoczęto weryfikację tych kart oraz aktualizację ewidencji zasobu składnicy, w której znajdują się jeszcze liczne elementy snycerskie, ceramiczne, kamieniarka i wyroby z metalu. Efektem przeprowadzonych prac jest dokumentacja 2600 elementów zabytkowych, wzbogacona 1638 negatywami fotograficznymi. Wyjątkową wartość mają zespoły elementów zabytkowych prospektów organowych oraz stall i klatek schodowych z XVII i XVIII w. Zabytki te wymagają identyfikacji, scalenia, opracowania kart ewidencyjnych, a następnie przeprowadzenia prac zabezpieczających i konserwatorskich.

W pracach nad identyfikacją zabytków pomocne są wykonane w latach 1942—1944 niemieckie materiały dokumentacyjne dotyczące wyposażenia wnętrza gdańskich. Jedną z takich dokumentacji, odnoszącą się do wyposażenia Dworu Artusa, udało się nam pozyskać dla Ośrodka.

1. Gdańsk, widok od południowego zachodu według M. Meriana

1. Gdańsk, view from the south west (M. Merian)

2. Gdańsk, widok z Biskupiej Górki (ok. 1800 r)

2. Gdańsk, view from Biskupia Góra (The Bishop's Hill) (ca 1800)

3. Gdańsk, widok od strony zachodniej według miedziorytu M. Deischa (1765 r.)

(wszystkie zdjęcia St. Klupiński)

3. Gdańsk, view from the west, after M. Deisch's copperplate (1765)

Zawarty w niej materiał konserwatorski jest wyjątkowo cenny dla sfinalizowania odbudowy i rekonstrukcji wnętrza tego wartościowego obiektu architektury. Pozostałe tomy dokumentacji niemieckiej w ostatnim czasie zostały przekazane do WAP w Gdańsku (szersze omówienie zasobu tej dokumentacji zawarte jest w artykule zamieszczonym w nr 2, 1979 „Ochrony Zabytków”).

Wszelkie działania badawczo-dokumentacyjne podejmowane przy obiektach ze składnicy konserwatorskiej prowadzone są pod kątem odtworzenia zespołów zabytków gdańskich oraz ich eksponowania w odpowiednio zaadaptowanych wnętrzach. Niezależnie od potrzeb badawczych istnieje stan zagrożenia w zachowaniu dzieł sztuki zgromadzonych poza muzeami oraz samych muzealiów. Stan zachowania dzieł sztuki w województwie gdańskim nie jest w pełni rozpoznany. Karty zabytków ruchomych pozwalają na ich klasyfikację oraz identyfikację, nie informują natomiast w sposób wyczerpujący o obecnym stanie zachowania i potrzebach konserwatorskich. Większość kart opracowana została w latach sześćdziesiątych i wymaga zatem weryfikacji oraz uzupełnień danych dotyczących zaistniałych w obiektach zmian, bibliografii i wyciecznych konserwatorskich. Niezależnie od istniejących kart ewidencyjnych, Ośrodek zamierza założyć dla wszystkich zabytków ruchomych nowy typ karty konserwatorskiej, która będzie opracowywana przez specjalistów — konserwatorów technologów. Ten rodzaj ewidencji ułatwi szybką orientację w stanie zachowania zabytków na terenie województwa oraz systematyczne planowanie zakresu prac konserwatorskich.

Ochrona w zakresie praktycznej konserwacji i restauracji zabytków ruchomych na terenie województwa gdańskiego realizowana jest przez PKZ. Pracownie muzealne w ramach jednostek budżetowych działają wyłącznie na rzecz instytucji macierzystych. Stanowiąc rozproszone i małe komórki, nie mogą rozwijać szerzej działalności naukowo-badawczej i konserwatorskiej, pełnią najczęściej funkcje doraźnego „pogotowia”. Konserwatorzy działający indywidualnie na zlecenie zazwyczaj osób prywatnych i instytucji kościelnych realizują różnorodne zamówienia przy ograniczonych na ogół możliwościach technicznych, co nie pozostaje bez wpływu na jakość wykonywanych prac. Wszystkie wymienione wyżej metody działania nie spełniają wymagań nowoczesnej konserwacji i nie zaspokajają bieżących potrzeb regionu.

Zapleczem dokumentacyjnym dla działalności badawczej Ośrodka jest dział dokumentacji — z archiwum, biblioteką, sekretariatem wydawnictw i pracownią fotograficzną. W archiwum gromadzone są następujące zbiory: dokumentacje naukowo-historyczne, dokumentacje z przebiegu prac konserwatorskich dotyczących zabytków ruchomych i nieruchomych, akta i dokumenty, matryce i rysunki, mapy, negatywy, fototeka. Wszystkie zbiory przechowywane są w siedzibie Ośrodka. Dla należytego udostępniania i wykorzystania zbiorów niezbędnym jest ich pełne opracowanie.

Wyniki prac badawczych środowiska konserwatorów, architektów, historyków sztuki w dziedzinie ochrony i kształtowania środowiska publikowane są w wydawnictwie Ośrodka „Teki Gdańskie”. Obecnie w Krajowej Agencji Wydawniczej znajduje się opracowanie *Gdańsk — dawniej i dziś*, rozpoczynające serię albumową. W przygotowaniu jest tom „Teki Gdańskie” z pracą doc. dra hab. Zygmunta Kruszelnickiego pt. *Historiografia sztuki Gdańska i Pomorza*.

* * *

Poniżej przedstawiamy program działalności Gdańskiego Ośrodka Ochrony Dóbr Kultury do roku 1990, przy uwzględnieniu tych uwarunkowań, które determinują możliwość realizacji nakreślonych zadań.

Głównym zadaniem na najbliższe lata jest skompletowanie ewidencji zabytków województwa, zarówno nieruchomych (krajobrazu, urbanistyki, architektury), jak i zabytków ruchomych, pozostających poza zbiorami muzealnymi. Aby jednak tego rodzaju przedsięwzięcie mogło być zrealizowane w określonym terminie, konieczne jest znalezienie odpowiedniej metody ewidencjonowania. Godzimy się świadomie na pewne uproszczenia zmniejszające czasochłonność wykonania — o ile nie przeszkadzają one w uchwyceniu najistotniejszych cech i wartości zabytku.

Działalność Ośrodka, a w szczególności prace dokumentacyjno-studialne i ewidencyjno-legislacyjne służyć będą nadal jako zaplecze naukowo-badawcze dla działań administracyjnych, procesu dydaktycznego wyższych uczelni oraz dla specjalistów zajmujących się tą problematyką konserwatorską.

W dziedzinie ochrony o b s z a r ó w z a b y t k o w e g o k r a j o b r a z u k u l t u r o w e g o widzimy konieczność podjęcia kompleksowych, interdyscyplinarnych badań z udziałem m.in. archeologów, etnografów, historyków kultury materialnej oraz geografów. Trafną metodą analizy krajobrazu kulturowego wydaje się metoda prof. dra Janusza Bogdanowskiego z Politechniki Krakowskiej. Jako efekt pracy zespołu złożonego ze specjalistów z różnych dziedzin powinna powstać mapa (z opisanymi załącznikami) pełnego zasobu obiektów przestrzennego dziedzictwa kulturowego wraz z waloryzacją krajobrazu kulturowego. Zespół ten prowadziłyby równocześnie studia do planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin województwa. Ponadto podjąłby współpracę ze specjalistycznymi placówkami regionu; cenne byłoby dalsze rozwijanie badań w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej w zakresie ochrony i kształtowania środowiska kulturowego.

Problematyka z a b y t k o w y c h z e s p ó ł ó w u r b a n i s t y c z n y c h powinna być przedmiotem dalszych badań nad wszystkimi zespołami województwa. Rozwinięcia wymagają badania nad urbanistyką średnio-wiecznych miast przedlokacyjnych. Warunkiem sine qua non jest tutaj dynamiczny rozwój badań prowadzonych przez archeologów-mediewistów. Dotyczy to zwłaszcza takich miast, jak: Gdańsk, Gniew, Puck, Skarszewy, Starogard, Tczew. W zakresie studiów naukowo-historycznych pilną potrzebą jest podjęcie badań na szeroką skalę nad takimi zespołami, jak: Starogard, Pruszcz, Kościerzyna, Wejherowo, Kartuzy, a także Pelplin i Skórcz. Badaniami należy również objąć miasta powstałe na kanwie zabytkowych układów ruralistycznych, jak Jastarnia czy Władysławowo. Trzeba rozpocząć i pogłębiać badania założeń urbanistycznych powstałych pod koniec XIX i w pierwszej połowie XX w., zwłaszcza na terenie Wrzeszcza, Oliwy, Sopotu i Gdyni. Ośrodek, kontynuując i rozszerzając zainteresowania zespołami urbanistycznymi historycznego Gdańska, będzie się koncentrował na zagadnieniu zachowania zagrożonej obecnie przestrzennej integralności historycznego centrum Gdańska w obrębie fortyfikacji nowożytnych. Drugim obszarem zainteresowań Ośrodka będą dziewiętnasto- i dwudziestowieczne założenia urbanistyczne.

Koniecznością chwili obecnej jest określenie celów strategicznych i zintegrowania badań oraz ochrony zespołów wiejskich z badaniami i ochroną krajobrazu kulturowego. Wsie zabytkowe mają bowiem szansę przetrwania jedynie w enklawach kulturowych parków krajobrazowych, które powinny zostać jak najpilniej utworzone. Utworzenie przynajmniej po jednym parku w każdym z subregionów etnograficznych (Kaszuby Północne, Środkowe i Południowe, Kociewie, Żuławy) oraz na Półwyspie Helskim pozwoli uratować około 30 zespołów ruralistycznych. Konieczne jest więc podjęcie — z udziałem etnografów, historyków kultury materialnej, historyków ruralistyki — szerokich badań około 150 zespołów wiejskich, które nie uległy jeszcze zbyt posuniętej dekompozycji i degradacji kulturowej. Badania te powinny wskazać najcenniejsze zasoby, które staną się następnie zasadniczą przesłanką w określeniu obszarów o strategicznym znaczeniu dla zachowania relikwów przestrzennego dziedzictwa kulturowego. Zakłada się potrzebę zakończenia tych badań przed rokiem 1981. Przesunięcie terminu realizacji tego programu może postawić pod znakiem zapytania celowość wszelkich badań z powodu braku ich przedmiotu. Badania zespołów wiejskich mogłyby prowadzić ten sam zespół, który pracowałby nad tematem „krajobraz kulturowy”. Niezbędna wydaje się tu pomoc ze strony placówek etnograficznych.

Wobec procesu dewastacji konieczne jest jeszcze przed rokiem 1980 podjęcie na większą skalę prac badawczych i wnikliwe przebadanie około 80 najcenniejszych zespołów parkowo-ogrodowych. Jako efekt końcowy powinny powstać projekty rekonstrukcji pierwotnych zespołów lub też z najbardziej czytelnej fazy zmian stylowych. Będziemy również rozwijać badania nad zastosowaniem fotogrametrii w dokumentowaniu tych zespołów.

Z uwagi na postępujący proces modernizacji dróg wydaje się konieczne szybkie opracowanie ewidencji alei zabytkowych województwa.

Wobec zagrożenia cmentarzy należy szczególnie rozwijać badania nekropolii wyznań rzadkich, nie będących obecnie pod opieką (np. cmentarze mennonitów).

W dziedzinie architektury i budownictwa proces naukowo-badawczy obejmuje następujące zagadnienia: skompletowanie spisu obiektów budownictwa i architektury, uzupełnienie ewidencji, sukcesywne prace nad wpisem dóbr kultury do rejestru zabytków oraz opracowanie opinii, rysów historycznych i dokumentacji naukowo-konserwatorskich.

Ośrodek będzie służył pomocą w opracowaniu zespołów funkcjonalno-programowych dla obiektów przeznaczonych na potrzeby społeczne. W związku z akcją zagospodarowywania zabytków Ośrodek może przygotować projekty koncepcyjno-studialne odbudowy bądź konserwacji poszczególnych obiektów. Szczególną uwagę zwrócimy na architekturę przemysłową i zabytki techniki, mając na uwadze szerszy problem ochrony kultury proletariackiej.

Prace badawcze w dziedzinie zabytków ruchomych będą zmierzały do pełnego rozpoznania ich zasobu. W najbliższym czasie szczególną uwagę zwrócimy na kontynuowanie prac dokumentacyjno-ewidencyjnych i konserwatorskich przy obiektach znajdujących się w składnicy konserwatorskiej. Zamierzamy zaproponować nowe metody sporządzania ewidencji i opracować ewidencję

wyposażenia architektonicznego (między innymi stolarka, kamieniarka, sztukateria, ceramika, wyroby metalowe, ślusarstwo artystyczne oraz witraże).

Stwierdzając ograniczone możliwości wykonawstwa konserwatorskiego na terenie województwa w odniesieniu do zabytków ruchomych, szczególnie w zakresie badań, opracowań naukowych i technicznych oraz przeprowadzania nietypowych zabiegów konserwatorskich, w programie Zespołu Pracowni Konserwacji Dzieł Sztuki umieszczono następujące działania: przeprowadzenie badań obiektów w celu określenia materiałów, techniki i stanu zachowania, podjęcie współpracy z placówkami naukowymi oraz specjalistami różnych dyscyplin; współdziałanie z pracowniami konserwatorskimi i ogniwami administracji służby konserwatorskiej na terenie regionu; przygotowanie materiałów do publikacji i popularyzacji wyników badań i prac.

W dziale dokumentacji planowane jest archiwum, które powstanie z zasobów gromadzonych w chwili obecnej w różnych instytucjach zainteresowanych problematyką konserwatorską oraz z materiałów przechowywanych i wykonywanych w Ośrodku. Materiały, które zostaną przekazane z zewnątrz, szacuje się na około 6000 jednostek archiwalnych, co w sumie stanowić będzie około 54 mb. regałów. Roczny przyrost materiałów powstających w Ośrodku szacuje się na 8 mb. pótek. Archiwalia przekazywane Ośrodkowi będą inwentaryzowane, opracowywane, następnie przechowywane w magazynie. Sekcja informacyjna będzie prowadzić działalność informacyjną i popularyzatorską, dotyczącą szeroko rozumianych działań Ośrodka. Konieczne jest stworzenie katalogu centralnego, obejmującego wszystkie zbiory (zarówno materiały będące własnością Ośrodka, jak i innych instytucji) oraz katalogów przedmiotowych. W obliczu nadmiaru informacji należy zaprojektować system informatyczny przetwarzania danych, który usprawni przepływ informacji w tej dziedzinie wiedzy.

Biblioteka w dalszym ciągu mieć będzie charakter specjalistyczny. Ośrodek będzie kontynuował zapoczątkowane serie „Teki Gdańskie”, w których przewidziane jest m.in. wydanie obszernego opracowania dotyczącego domów proletariackich Trójmiasta oraz opracowań na temat prac konserwatorskich prowadzonych na terenie województwa gdańskiego. W serii albumowej planuje się pokazanie w zachowanych materiałach fotograficznych zabudowy Trójmiasta z końca XIX w. i w pierwszych latach obecnego stulecia.

Z różnorodnych, nawiązanych przez Ośrodek kontaktów zagranicznych, szczególnie ważna dla dalszej działalności jest podjęta współpraca z analogicznymi instytucjami w zaprzyjaźnionych z Gdańskiem miastach, przede wszystkim w Leningradzie, Warnie i Splicie.

Na zakończenie należy dodać, że niektóre sfery tematyczne naszych zainteresowań łączą się z nowatorskim charakterem Ośrodka i faktem jego umiejscowienia w regionie gdańskim. Nadto uważamy, iż w trosce o właściwe kształtowanie i ochronę środowiska życia człowieka za podstawę działalności winniśmy przyjąć dążenie do pełnego rozpoznania zasobu środowiska kulturowego.

*doc. dr hab. Zygmunt Kruszelnicki
mgr Mirosław Zeidler
Gdański Ośrodek Ochrony Dóbr Kultury*

The article presents a program of tasks set for the Centre which is a continuation of activities of the Office for Research and Documentation of Historic Monuments in the voivodship of Gdańsk.

The program goes in three directions:

- spatial scope covering cultural landscape, town- and rural-planning and green planting,
- architecture and building as well as technical constructions,
- movable monuments.

The fundamental task of the Centre is to protect cultural landscape, i.e. historic land as a basic component of „the tradition of the place”. First studies in this field were undertaken in 1978. They were made use of in working out conservation guide lines for the plan of a local spatial development in the Gdańsk voivodship till 1995. The area of historic cultural landscape covers 30 per cent of the voivodship. Still, this form of spatial cultural heritage till the seventies had been left outside interests of the conservatory profession. Documentation and research works as well as recording and legislative operations carried out in the Centre will serve as a scientific-research background in all conservation works.

Tasks set in this field are as follows:

- With respect to the studies on the area of historic cultural landscape there exists a necessity to undertake comprehensive, interdisciplinary studies, which should result in a map of a full stock of examples of spatial cultural landscape, along with a valorization of cultural landscape.
- Studies on urban complexes in the region, on medieval prelocation towns in particular, urban settlements founded at the end of the 19th century and in the 1st half of the 20th cent. Of particular

importance is the emphasis put on problems of preserving an endangered integrity of the historic centre of Gdańsk within present fortifications.

— Studies will be carried out on the protection of rural complexes perceiving their chance of survival in enclaves of cultural landscape parks.

— The studies will also include parks and gardens, avenues and cemeteries.

— The register of building and architecture will be made complete; records to be made up and legislative tasks carried out at regularly; opinions, historic characteristics, scientific and conservatory documentation will — in the first place — be prepared for buildings meant for social use.

— Research works in the field of movable historic monuments will be aimed at a full recognition of their stock. Buildings will also be examined with regard to describing materials, techniques and the condition of their preservation in view of conservatory needs.

— The main task of Documentation Section will be to create a central catalogue covering collections of all archival materials concerning fields of interest and also to prepare a system of informative transformation of the data. „Teka Gdańska” will continue to appear.

— We shall also be interested in cooperation with abroad in the field of our statutory activities, with similar organizations in towns which are on close friendly terms with Gdańsk and especially with Leningrad.

— The above activities are to serve a full recognition of cultural circles, as this the base of the only proper protection and shaping of the human environment.

JAN SOCHA, SŁAWOMIR SAFARZYŃSKI, MARIAN LESIAK

WYTWARZANIE DEKORACYJNO-OCHRONNYCH WARSTEWK TLENKOWYCH NA DUŻYCH OBIEKTACH W EKSPOZYCJI ZEWNĘTRZNEJ

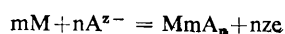
(NA PRZYKŁADZIE KONSERWACJI CZĘŚCI METALOWYCH KOLUMNY ZYGMUNTA W WARSZAWIE)

Kolumna Zygmunta III Wazy w Warszawie — podobnie jak inne pomniki warszawskie — podczas drugiej wojny światowej uległa zniszczeniu. W latach 1948—1949, w czasie odbudowy tego pomnika, odtworzono całkowicie niektóre jego elementy: szablę, krzyż, orły z girlandami oraz dwie tablice fundacyjne (od strony wschodniej i południowej). Wszystkie elementy metalowe oczyszczono i pokryto warstwą dekoracyjną typu siarczkowego. W trakcie konserwacji przeprowadzonej w 1977 r. usunięto korozję z części metalowych i wytworzono na ich powierzchni dekoracyjno-ochronną warstwę barwnych tlenków według nowej metody omówionej w artykule.

Na miedzi i jej stopach (wszelkiego rodzaju brązach i mosiądzach) można wytwarzać powłoki konwersyjne¹ zarówno o charakterze dekoracyjnym, jak i dekoracyjno-ochronnym.

Do powłok typowo dekoracyjnych można zaliczyć warstewki składające się z zasadowych związków miedziowych (zasadowych węglanów lub chlorków). Nie wydaje się, by miały one również charakter ochronny, tzn. by całkowicie hamowały dostęp agresywnych czynników korozyjnych atmosfery do metalu podłoża. Z drugiej jednak strony wiadomo, że powłoki te tworzą się w naturalnych warunkach atmosferycznych, w atmosferze

¹ Powłoką konwersyjną nazywa się taką powłokę, która w odpowiednio dobranym środowisku związków chemicznych tworzy się na powierzchni metalu według reakcji:

gdzie:

M — metal reagujący ze środowiskiem,

A — anion środowiska.

Tak więc proces tworzenia się powłoki konwersyjnej jest sztucznie wywołanym i kierowanym procesem korozji, w wyniku którego na powierzchni metalu tworzy się warstwa (praktycznie nierozpuszczalna w wodzie i środowisku wywołującym proces), ściśle związana z metalem o właściwościach izolatora elektrycznego. W skład powłoki konwersyjnej, w odróżnieniu od powłoki nałożonej np. na drodze galwanicznej wchodzi związek metalu, na którym ją wytworzono.